

door koeliearbeid met poenale sanctie in zowel Nederlands-Indië als Suriname, niet in de eerste plaats een oplossing die op Europees niveau vorm kreeg?

Het is jammer dat Wesseling vanuit zijn grote overzichtskennis de Europese geschiedenis van het kolonialisme niet heeft benaderd als aspect van de wereldgeschiedenis. Door zijn gefragmenteerde behandeling van wat overzee gebeurde, miste hij de kans om de opkomst van Europa's koloniale rijken in een wijder perspectief te plaatsen. De Mutiny van 1856-1858 (getypeerd als een 'bloedige burgeroorlog') wordt inmiddels bijvoorbeeld door historici over de hele wereld 'the Anglo-Indian War', of ook 'the Great Rebellion', genoemd. Dat verschil in naamgeving is niet simpel af te doen als een kwestie van perspectief, van een Europees verhaal tegenover talloze nationale verhalen, het is een uiting van eenzijdigheid die voortkomt uit gebrek aan reflectie op de geschiedschrijving zelf als aspect van het kolonialisme. Door de onduidelijkheid over 'het Europese' van de koloniale/imperialistische geschiedenis, wordt bovendien de betekenis van dit verleden voor het *huidige* Europa niet geproblematiseerd. Het kolonialisme ging gepaard aan Europese rivaliteit, maar er was een zekere centrale regie; op Europees of op mondiaal niveau. Welke mechanismen werkten daar en zijn ze er nog steeds, wat betekent dit koloniale verleden voor de plaats van 'het oude Europa' in de huidige wereldpolitiek, hebben de huidige burgers van Europa een per natie afzonderlijk of ook een gezamenlijk koloniaal verleden, en horen Turkije en Rusland daar dan wel bij, of niet? Handboeken hebben tot doel basiskennis te bieden en een gezamenlijk referentiekader te scheppen van waaruit nieuwe vragen gesteld kunnen worden. In die zin is het denken over *Europa's koloniale eeuw* nog niet voltooid. De geschiedenis moet nog thuiskomen. Hopelijk gaat Wesseling dan ook nog verder.

Susan Legêne

L. van Driel, *Een leven in woorden. J. H. van Dale, schoolmeester, archivaris, taalkundige* (Zutphen: Walburg pers, 2003, 448 blz., €29,50, ISBN 90 5730 257 8).

Rond Johan Hendrik van Dale (1828-1872), een begrip geworden door het op zijn naam staande woordenboek, is legendevorming opgetreden. Een krantenkop uit de jaren vijftig noemt hem 'een eenzame op de voorpost van Noord-Nederlands beschavingsgebied.' Hij zou als eenvoudig onderwijzer in het geïsoleerde Sluis geheel zelfstandig de grondslag hebben gelegd voor het meest gezaghebbende woordenboek buiten het (pas recent voltooide) *WNT*. Al deze kwalificaties zijn onjuist. Dr. L. van Driel, gespecialiseerd in de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde, medeauteur van de 'duografie' over De Vries en Te Winkel (1998), en ook nog streekgenoot, was de aangewezen persoon om leven en werk van Van Dale in hun juiste proporties te reconstrueren. Ondanks de ernstige handicap dat het archief van Sluis in de Tweede Wereldoorlog verloren is gegaan, is hij erin geslaagd veel materiaal op te diepen en in een gedetailleerde biografie onder te brengen. Aan de eigenlijke levensbeschrijving van ruim 300 bladzijden voegde hij bijlagen toe met genealogische aantekeningen, een lijst van de honderden publicaties van Van Dale en de tekst van vrijwel alle overgeleverde brieven. Het boek is ruim geïllustreerd, en bevat een uitvoerig notenapparaat, een bibliografie en een personenregister.

In het begin loopt het verhaal wat stroef, daarna wordt de verteltrant vlotter. Van Driel kan daarbij de neiging niet onderdrukken om af en toe leuk uit de hoek te komen (221: 'Terwijl Frankrijk en Pruisen slag leveren, zit de secretaris van de subcommissie Sluis zonder penningen.'). Vrees dat zijn onderwerp saai wordt gevonden? De vraag dringt zich natuurlijk wel op of we alles willen weten van een negentiende-eeuwse hoofdonderwijzer te Sluis. Als

bij elke biografie hangt het antwoord niet slechts af van het bijzondere van diens persoonlijkheid (en dan blijkt de brave Van Dale toch niet zó intrigerend te zijn), maar ook van de context waarin hij functioneerde. Binnen het chronologische stramien heeft Van Driel zijn verhaal aan de hand van thema's opgebouwd, die betrekking hebben op de uiteenlopende activiteiten van Van Dale en de kringen waarin hij zich bewoog. Indirect ontstond zo een serie 'case studies', die zicht bieden op aspecten van het sociale en intellectuele leven in de negentiende eeuw. We maken kennis met het milieu van gedreven onderwijzers uit de middenklasse die — zonder hogere opleiding — gegrepen raken door de wetenschap en driftig publiceren over geschiedenis, taal en literatuur. We horen over hun vorming, hun werksituatie en de beperkingen waaraan ze onderworpen zijn. Van Dale was lang de enige niet. Hij was wel iemand die aan een zwakke gezondheid een enorme werkkraft paarde. Tussen zijn drieëntwintigste en zevenentwintigste jaar leverde hij niet minder dan 174 taalkundige en historische bijdragen — vragen en antwoorden — aan het net opgerichte tijdschrift *De Navorscher*. En vanaf 1859 behaalde hij elk jaar een nieuwe onderwijsakte: wiskunde, Engels, Hoogduits, natuurkunde en landbouwkunde. Hij schreef een hele serie schoolboekjes en als (aanvankelijk onbezoldigd) archivaris ordende en exploreerde hij het archief van Sluis. Van Dale nam actief deel aan het verenigingsleven. Verschillende hoofdstukken bieden daarmee inzicht in de plaatselijke sociabiliteit. Het boek bevat trouwens veel meer over de regionale geschiedenis. Interessant zijn ook de contacten met Vlaanderen; Van Dale toonde zich daarbij een geestdriftig supporter van de Vlaamse Beweging. In betrekkelijk korte tijd wist hij door correspondentie en bezoek aan congressen een netwerk op te bouwen in Noord en Zuid. Al in 1857 werd hij, nog geen dertig jaar oud, opgenomen in de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Gegeven de specialisatie van de biograaf is het begrijpelijk dat de taalkundige activiteiten de meeste aandacht krijgen. Op dat terrein was Van Dale een invloedrijk popularisator. Zijn bewerking van de syntaxis van de Utrechtse hoogleraar Brill tot een schoolboek zette bijvoorbeeld een belangrijke stap in de ontwikkeling van de didactiek van de zinsontleding voor het lager onderwijs. Het woordenboek is een product van zijn laatste levensjaren. Hij moest eraan werken naast een arbeidsintensieve opdracht om uit archiefbescheiden de rechten van de stad Sluis op het bezit van de vestingwerken aan te tonen. Van Dales *Nieuw Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1872-1874) was in feite niet nieuw. Het is een bewerking van het oudere woordenboek van Calisch en Calisch, overgebracht in de spelling van De Vries en Te Winkel en met een kleine 20.000 woorden aangevuld tot in totaal circa 106.000 lemmata. Van Dale heeft het niet geheel kunnen voltooiën. Hij overleed in mei 1872 aan de pokken; de nadere bewerking van bijna de helft van de kopij is geschied door zijn medewerker Manhave. De kwaliteit van het woordenboek werd al spoedig omstreden, maar de uitgave kwam wel op het juiste moment. De sociaal-economische ontwikkeling versnelde immers in de jaren zeventig, de middenklasse groeide en daarmee ook het onderwijs en de vraag naar taalgidsen. De eerste oplage telde al 10.000 exemplaren. Echt gezaghebbend werd 'de Van Dale' echter pas vanaf de zevende druk (1950), bewerkt door Kruyskamp en De Tollenaere. Met zijn goed leesbare biografie heeft Van Driel de voorgeschiedenis ervan vakkundig opengelegd.

E. K. Grootes

R. van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt. Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum: Verloren, 2003, 352 blz., € 27,-, ISBN 90 6550 734 5).